

HISTORIA ECCLESIAE

Bajusz Anna*

Zilah

A román felekezeti iskolák állapota Torda-Aranyos vármegyében a 19–20. század fordulóján, ahogy Téglás István tanfelügyelő látta

Előszó

A neveléstörténeti kutatások nemcsak az oktatás folyamatos alakulásának megértését szolgálják, hanem rámutatnak a társadalmi, gazdasági és politikai kölcsönhatásokra is, és így átfogó képet nyújthatnak egy társadalom összetettségéről, működéséről, illetve kiemelhetik annak sajátosságait. A magyar társadalom oktatástörténete pontosan felvázolható és nyomon követhető. Ezt sok esetben támasztják alá a kvantitatív elemzések is, viszont a statisztikai adatok csupán valószínűsíthető válaszokat nyújthatnak bizonyos kvalitatív kérdésekre. A 20. század második felétől olyan társadalomtudományi történetírások jelentek meg, amelyek nemcsak a szigorú szabályokra koncentráló, hiteles és alátámasztott hagyományos történeti kutatást tekintették egyetlen használható forrásnak, hanem a kordokumentumok figyelembevételével új értelmezési módokat tettek lehetővé, és ezekből új diszciplínák születtek. Többek között ilyenek a mikrotörténeti kutatások, amelyek más szempontok alapján vizsgálták a történelem különböző korszakait, és azt hangsúlyozzák, hogy a megtörtént eseményeknek, történelmi fontosságú változásoknak több valósága is lehet. Kordokumentumnak tekinthetünk minden olyan naplót, amely a rögzített eseményekkel egy időben készült, s így a társadalomkutatók számára ugyanolyan fontossággal bírnak, mint a korokat őrző fényképek, tárgyak, viszont tartalmukat tekintve sok esetben összetettebbek, mivel a szubjektív történelem őrzői.¹ A naplókban megjelenített valóság a szerzőik

* Bajusz Anna (Zilah, 1984) tanulmányait Zilahon kezdte, egyetemi diplomáját a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen (BBTE) szerezte kulturális antropológia szakon (2010). *Iskolaszervezés és oktatás a 19. században egy néptanító szémszögéből* című magiszteri disszertációját a BBTE Történelem és Filozófia Tanszék örökségvédelem szakán védte meg (2013).

¹ „Iskoláink életéről leggazdagabban, a szemtanúk hitelességével az értesítők adnak számot.” Vö. Gráberné Bősze Klára – Léces Károly (szerk.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51–1948/49. I. kötet*. A magyar neveléstörténet forrásai VIII. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest 1996, 7.

számára a létező valóság, amelyen kívül nincs egy személytelen, e fölött álló történeti valóság. Ahogy Gyáni Gábor fogalmaz: „...a valóság a megélt emberi világ tapasztalati közegeiben keletkezik, nem pedig attól függetlenül létezik és hat.”² A naplók sajátossága tehát az, hogy a szerzők által megélt történelemről, az általuk értelmezett időről és térről, illetve az emberi kapcsolatokról és szokásokról tudósítanak, és azt közvetítik, hogy a kor, az ideológia, a kapcsolatok és események miként hatnak az egy személy által felfogott és megélt történelemre, s mindezek mellett hitelesebb és világosabb magyarázatot is képesek nyújtani, illetve kiegészíthetik a már meglévő tudásunkat.

Jelen esetben egy mikrotörténeti forrásközléssel kívánunk a 19–20. század fordulójára vonatkozó, magyar művelődéstörténet és kisebbségpolitika tárházához hozzájárulni, hogy ezáltal minőségi többlettudást nyújtsunk.

Téglás István (1853–1915),
Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője

Téglás István személye és munkássága a régészetben már jól ismert és számon tartott, de pedagógiai munkásságáról, amely eredeti hivatása volt, még alig esett szó.³ Szakértelmét hiteles feljegyzései és tudományos publikációi bizonyítják, ezért úgy gondoljuk, nem kevésbé fontosak a neveléstörténeti jegyzetei, naplói sem.

Téglás István 1894-ben került Tordára mint Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője. Ezt a megbízást is odaadóan és becsületesen végezte, iskolalátogatásai során pedig jegyzetfüzetekbe rendezte észrevételeit. Most ezekből a kéziratokból szeretnénk azokat a fejezeteket közzélni, amelyek a Torda-Aranyos vármegyei román felekezeti iskolák állapotáról és azok helyzetéről tudósítanak.⁴

² Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000, (145–160) 43.

³ Kóhalomi iskolaszervező munkájáról szóló jegyzeteket olvashatunk itt: Bajusz Anna: *Iskolaszervezés és oktatás a 19. században egy néptanító szemszögéből*. Kolozsvár 2013. A BBTE Történelem és Filozófia Kara Magyar Történelmi Intézetében 2013-ban megvédett szakdolgozat (a kézirat a szerző tulajdonában van).

⁴ A kézirat a Bajusz család tulajdonában van, Zilahon.

Téglás István Torda-Aranyos vármegye királyi tanfelügyelő

Téglás István 1853. szeptember 23-án született Sepsiszentgyörgyön egy szerény iparos családban, az öt fiúgyermek közül másodikként.⁵ A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult kisdíákként, majd Kézdivásárhelyre kerül tanoncnak egy gyógyszerész mellé. Viszont a tanonckodást abbahagyta, és beiratkozott a dévai állami tanítóképzőbe, ahol 1875-ben szerzett néptanítói oklevelet kitűnő minősítéssel.⁶ Formálódásában nagy hatással volt reá bátyja, Téglás Gábor.⁷ Ő Déván volt tanár és iskolaigazgató, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító tagja, múzeumának szervező-igazgatója és több száz, régészeti vonatkozású tanulmány szerzője. István mellette mérte fel Erdély történeti hagyatékának sokszínűségét, népi kultúrájának változatosságát.

1875 szeptemberében a fogarasi református egyház iskolája meghívásának tett eleget. Alig egy évvel később, 1876-ban Trefort Ágoston (1817–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter a brassói Orbán Ferenc igazgatása alatt működő állami iskolához nevezte ki. 1878-ban csere útján áthelyeztette magát Petrozsényba, hogy közelebb legyen bátyjához és régészeti kutatásaiban segítsen. A Brukenthal Múzeum látogatása céljából 1880 nyarán Nagyszebenbe utazott. Itt ismerkedett meg Trauschenfels Emil (1836–1911) királyi tanfelügyelővel, aki éppen megfelelő embert keresett a nagyszebeni állami iskolákban uralkodó viszályok rendezésére, a helyzet kézben tartására. A nagy műveltségű, higgadt és nagy szakmai ismerettel rendelkező Trauschenfels Emil megfelelőnek találta Téglás Istvánt erre a feladatra, és felkérte, hogy vállalja el az elemi iskolákkal kapcsolatos polgári leányiskola igazgatói posztját. Téglás István nagyszebeni tartózkodása és iskolaigazgatósága alatt igen szerteágazó tevékenységet folytatott, többek között elérte, hogy az iskola megfelelő körülmények között működhessen: a Rizskása utcában megszerezte a 18. századbeli királybírói épületet. A hirtelen túlnépesedés következtében ezt később kisdédóvóval és polgári iskolával bővítette ki. A tanítói kar segítségével olyan tekintélyes segélyalapra tett szert, amely évenként 50-60 diák segélyezését, tanszerekkel való ellátását és más szükségleteik kielégítését biztosította.

⁵ Orosz Endre: Téglás István emlékezete (1853. szept. 23. † 1914. aug. 15.). In: *Erdély* 24. (1915/7–12), (34–49) 34., 36. Ld. még Orosz Endre: *Téglás István emlékezete*. Kolozsvár 1915. Különlenyomat az *Erdély*ből. Vö. Bajusz István (szerk.): *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések I/1–2*. Sapientia Könyvek, 42. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2005, 959–975.

⁶ Az erről szóló dokumentumot ld. *Melléletek*, 1.

⁷ Téglás Gábor (1848–1916) középiskolai igazgató, régész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az erdélyi turisztika egyik úttörője.

Iskolaigazgatósága mellett elvállalta az általános megyei tanítóegylet szervezését, és diplomatikus érzékenységgel kezelte a majdnem minden téren jelentkező nemzetiségi vitákat, ellenségeskedéseket. Később a megyei tanítóegylet elnöki posztját is betöltötte. A túlterhelés megviselte és kihatott egészségi állapotára. Orvosi javaslatra nyugalmasabb állást kellett keresnie, így bátyjának a kultuszminiszternél való közbenjárásával Kőhalomba helyezték át, az akkor beindított állami iskolához.

Kőhalomban váratlan kihívások és nehézségek közepette sikerült elindítania és megszerveznie az oktatást. Kitarása, román és német nyelvtudása is népszerűséget hozott számára, de nemcsak Kőhalomban, hanem a környék más településein is. Szathmáry György miniszteri tanácsos Téglás Istvánt ajánlotta be gróf Csáky Albin miniszternél a két Küküllő megye adminisztrációjára megnyílt segédtanfelügyelői állásra, amelyet Téglás István 1891 áprilisában be is töltött. Áldozatos munkáját idővel még az ellenszenvet tápláló szász értelmiség is elismerte, és elfogadta, sőt megkedvelte őt.⁸ Sikeres munkájáról egy újabb felkérés is tanúskodott, amikor Szathmáry György miniszteri tanácsos őt javasolta a Torda-Aranyos vármegyei tankerület vezetésében fellépő zavarok kezelésére és megoldására. Báró Eötvös Loránd akkori kultuszminiszter gróf Bethlen Géza főispán hozzájárulásával 1894 novemberében nevezte ki Téglás Istvánt Tordára királyi tanfelügyelőnek,⁹ ahol végleg letelepedett, és feleségével, Wolff Ellával családot alapított. Itt jegyezzük meg, hogy 1879-től valamennyi népoktatási intézményben kötelező tantárgy lett a magyar nyelv, s ezt követően Apponyi Albert miniszter új rendelkezést hoz ugyanebben az évben, amely szerint államsegélyben részesül minden olyan felekezeti iskola, amely megfelel az előírt feltételeknek.¹⁰ A feltételek meglétét a királyi tanfelügyelők ellenőrizték.¹¹ Téglás István tehát ebben a beosztásban látogatta lelkiismeretesen a vármegyéhez tartozó iskolákat és következetesen ellenőrizte állapotukat, feljegyezte hiányosságait, jelentést tett a pótolnivalókról, és akár az épületekkel kapcsolatos szükséges beavatkozások felől is intézkedett.

⁸ Téglás István részletes életútját ld. Orosz Endre már idézett írásában.

⁹ A tanfelügyelői kinevezésének okiratát ld. *Melléklet*, 2. A kinevezés megjelenik Téglás István 13-as jegyzetfüzetében. Ld. a *Római felekezeti iskolák* fejezetet, 8. old.

¹⁰ A feltételek: a negyedik osztályt elvégzett diákok írásban és szóban is megfelelően tudnak magyarul; rendelkeznek megfelelő helyiséggel és képesített tanítókkal. Ilyen értelemben öt tantárgy tantervét az állam határozta meg: magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan.

¹¹ Abban az esetben, ha egy iskola nem teljesítette ezeket a követelményeket, vagy a magyar nyelv tekintetében hiányosságokat tapasztaltak, megszüntethették az állami segélyeket, illetve általában is rendelkezhetek a tanító elbocsátásáról. Apponyi Albert 1908. évi 48. törvénycikkelye, a Lex Apponyi szerint az elemi iskoláztatás ingyenessé vált minden tanköteles számára.

1907-ben egy újabb felkérés érkezett felé, amely szerint Tordáról Besztercére helyeznék át.¹² Emögött valószínűleg politikai érdekek álltak. Téglás kelletlenül bár, de elfogadta a kinevezést, és Besztercére ment. Azonban az ott eltöltött egy év után nyugdíjazását kérte családjá távolléte és rossz egészségi állapota miatt, és visszatért Tordára.

Téglás István 1915. augusztus 14-én hunyt el Tordán. Felbecsülhetetlen értékű örökséget hagyott az utókorra, nemcsak tárgyi jellegűt,¹³ hanem munkásságának, értékrendszerének szellemi örökségét is.

A magyar iskolaügy alakulása a 19–20. század végén

A kiegyezés utáni Magyarországon Eötvös József¹⁴ vallás- és közoktatásügyi miniszter az oktatás megreformálását tűzte ki célul. Az 1868-ban megfogalmazott 34. törvénycikkkel két fontos alapelv, a tankötelezettség bevezetése és az oktatás szabadsága mentén törekedett fellendíteni az oktatást, amelyek kimondták, hogy a szülők tetszésük szerint bármelyik iskolában taníttathatják gyermekeiket. Eötvös József nem kívánta államosítani a már meglévő és működő egyházi iskolákat, mivel kifejezetten elutasította a monopolizált állami közoktatást, amely ellentétes lett volna a szabadság eszméjével. Tehát csak azokban az esetekben rendelkezett községi iskolák létesítése felől, ahol az egyházi iskolák hiánya miatt nem volt oktatás, illetve ha az egyházi iskolák befogadóképessége kevésnek bizonyult. Felekezeti iskolák hiányában a községek kötelesek voltak állami népiskolákat létesíteni. Eötvös József viszont kiterjesztette az állam ellenőrző szerepét az egyházi iskolákra is, így a felügyelet és szabályozás a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe tartozott. A népoktatás alapvető és sürgető kérdéseire megfelelő megoldásokat és rendelkezéseket törekszik kidolgozni törvényjavaslataiban, így például előírja, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szüksége közálladalmi költségek által fedeztessék”.¹⁵ Ezzel egy évszázadok óta fennálló gyakorlat zárult le az iskolafenntartás történetében, ugyanis a törvényjavaslatot megelőzően az iskolák fenntartása nem az állam feladata volt.

A népiskolák nagy hiánya és a meglévő iskolák elhanyagolt állapota, a taneszközök és tankönyvek ellátásának fogyatékosága komoly gondra világított rá,

¹² A kinevezésről szóló okiratot ld. *Melléletek*, 3.

¹³ Tárgyi örökségén a hátrahagyott jegyzeteit, több száz oldalnyi rajzát és a dokumentumokat értjük. Mindez Téglás István leszármazottainak tulajdonában van Zilahon.

¹⁴ Antall József: Eötvös József művelődéspolitikája és a Politikai Hetilap. In: Köte Sándor (szerk.): *Neveléstörténeti tanulmányok*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest 1970, 123–149.

¹⁵ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest 1996.

amellyel nemcsak a minisztériumnak kellett szembenéznie, hanem az egész társadalomnak. Eötvös József tudatában volt annak, hogy az elkezdett intézkedések csak évtizedek múlva hoznak változásokat a közoktatás területén, de erre a korszerűsítésre mielőbb szükség volt.¹⁶ Ez ügyben közös és összefogó társadalomra volt szükség, s így tisztában volt azzal is, hogy az oktatáspolitikát az ország területén élő kisebbségek, felekezeti közösségek bevonásával lehet európai szintre emelni. Igyekezett megelőzni a konfliktusok és ellenségeskedések kirobbanását, s ezért a közös oktatásügyre fektette a hangsúlyt, hogy a felekezeti és nemzetiségi iskolák megőrizhessék korábbi jellegüket, és az állam felügyelete alatt is folytathassák az oktatást. Célja az volt, hogy Magyarország társadalma mihamarabb művelt és tanult társadalomnak vallhassa majd magát: „Most Európa ezen helyén más, mint művelt nemzetnek helye nincs.”¹⁷

Az Eötvös-féle új törvényjavaslatot 1868 decemberében fogadta el a parlament, és ezt szentesítette a király. Az új törvény az egyik legkiemelkedőbb lépés a népoktatás történetében. Például megelőzte Angliát, ahol csak 1870-ben, vagy Olaszországot, ahol 1871-ben született döntés az általános tankötelezettségről. Az új törvény értelmében minden szülő köteles gyermekét hatéves kortól tizenkét éves koráig iskolába járattatni, ha pedig nem teszi ezt, pénzbírság terheli. Az igazoltan szegény szülők gyermekei felmentést nyerhettek a tandíj alól. Az előírásoknak megfelelően létrehozták a hatosztályos elemi népiskolákat, a városi elemi iskoláknak minden osztály számára külön tanítót kellett alkalmazniuk, vidéken viszont csak egy pedagógus jutott a hat osztályra.

Eötvös József számára mindvégig fontos volt a nemzetiségek szabadságának megőrzése s a kisebbségi jogok tiszteletben tartása, így intézkedései különös tekintettel voltak a Magyarország területén élő, különböző nemzetiségű tanköteles gyermekekre. Határozata szerint a népiskoláknak biztosítaniuk kellett az anyanyelven való oktatást. A hatosztályos elemire épülő felsőbb népiskolák létrehozásáról is törvénykeztek. A nagyobb települések, községek, ahol a lakosság lélekszáma meghaladta az ötezret, kötelesek voltak ilyen intézményeket létesíteni. Az ennél nagyobb községek, ha anyagi erejük engedte, polgári népiskolát létesíthettek, ahol a fiúk hat-, a lányok pedig négyéves képzésben részesülhettek. Ide a népiskola első négy osztályának elvégzése után lehetett felvételt nyerni.

¹⁶ Láng Lajos: A Népoktatás hazánkban 1869–1884. In: *Értekezések a Társadalmi Tudományok Köréből* VIII. (1886/7), (3–72) 67. Statisztikai táblázat az iskolai épületek számáról és azok 1869–1884 közötti változásáról, amelyek százalékban 13,798%-ról 16,205%-ra gyarapodtak.

¹⁷ Peres Sándor: *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest 1890, 9.

Az Eötvös József által elrendelt intézkedések végrehajtásához hatalmas anyagi befektetésekre volt szükség, és nyilvánvaló volt az is, hogy ezek a fejlesztések évtizedek múlva hozzák meg gyümölcsüket.

A törvény megjelenésével egy időben készült felmérések szerint az akkori tanköteles gyermekek 48%-a járt iskolába. Ez az arány 1872-re 55%-ra emelkedett, a századforduló előtt, 1896-ban pedig 79%-os volt a tankötelesek iskolalátogatása.¹⁸ Eötvös József 1870-ben benyújtott jelentése alapján a községek 15%-a nem rendelkezett semmilyen iskolával, ugyanakkor a tanítók hiánya is nehezítette az oktatásügy előrehaladását. A tanköteleseknek mintegy a fele járt iskolába, viszont ha az új törvény még abban az évben megvalósult volna, akkor 13 783 tanítóra lett volna szükség, és 14 157 tanterem építését kellett volna kivitelezni. Így hát a tanítóképezdek lettek az oktatási rendszer fontos alappilléreivé, számuk pedig évről évre gyarapodott. Ezt támasztják alá a korabeli statisztikai kimutatások. Például: 1869-ől 1884-ig 45-ről 70-re gyarapodott a tanítóképzők száma, igaz, a felekezeti iskolák esetében csupán 46-ra emelkedett 40-ről.¹⁹ A tanítók és a tanítványok számának növekedése meglehetősen arányosan alakult 1869 és 1884 között, ami ugyan lassú, de pozitív irányba haladó tendenciákat mutatott.²⁰ Gondot okozott és anyagi áldozatot kívánt a már meglévő iskolák elhanyagolt állapotának javítása, a korszerű taneszközök és szemléltetőeszközök hiánya pedig tovább nehezítette a helyzetet. Eötvös József ezek ügyében is sok erőfeszítést tett és költségvetési stratégiákat dolgozott ki, ugyanakkor létrehozta 1868-ban a tankönyvbizottságot, amelyre az a feladat hárult, hogy emelje a népiskolai olvasó- és tankönyvek, „vezérkönyvek” színvonalát és korszerű tankönyveket adjon ki.

Az Eötvös-féle törvény megszabta a népiskolai hatóságok, iskolaszékek, tanfelügyelők hatáskörét is. Az iskolaszék kilenc tagú testületből állt, amelybe beletartozott a helybeli lelkész, a tanító, a hivatalos személyek, illetve a települések képviselői. A testület fő feladata a községi népiskolák felügyelete és igazgatása volt. A későbbiekben az 1876-os törvény mondta ki, hogy a felekezeti iskolák is iskolaszékeket kötelesek létrehozni. Az állami szabályozási rendszer állami tanfelügyelőségeket szervezett, amelyek az állami községi és a felekezeti népiskolák ellenőrzését hivatottak ellátni.

¹⁸ Pukánszky Béla – Németh András: A népoktatás alakulása 1868–1918-ig. In: uők: *i. m.* 419–423.

¹⁹ Láng Lajos: *i. m.* 23.

²⁰ Orbók Mór (szerk.): *Pedagógiai Zsebnaptár az 1887/88-dik tanévre*. Budapest–Pozsony 1887, 105–107.

A román felekezeti iskolák helyzete a kiegyezés utáni Magyarországon

Eötvös József miniszteri határozatai alapján a felekezeti iskolák továbbra is zavartalanul működtek, és továbbra is iskolákat állíthattak. Hasonlóképpen egyesületek is létrehozhattak magániskolákat, ahol a tanítás nyelvét az iskolafenntartó határozhatta meg. A tantervet is kidolgozhatták a maguk számára (*programa analitică*), azzal a feltétellel, hogy az állam által előírt tantárgyakat a megkövetelt óraszámokban tanítják a sajátjaik mellett.

Az állami rendelkezésekkel egy időben a román egyházi alaptörvények kimondták, hogy minden olyan egyházközség, ahol 30-nál több 6–12 éves tanköteles gyermek van, köteles népiskolát létesíteni, és abban őket vallási, illetve erkölcsi nevelésben részesíteni. Ahol pedig mindkét felekezet, a görögkeleti és a görögkatolikus is jelen van, ott mindkettő külön iskolát működtethetett. A hasonlóan vegyes, de egyenlőtlen eloszlású települések egy iskolát tarthattak fenn, amely a többségi felekezet jellegét képviseli.²¹ Az oktatás mindkét esetben román nyelven folyhatott. A román iskolák tanterve nem különbözött sokban az állami iskolákétól, legnagyobb eltérés az oktatás nyelvében és az óraszámokban volt érzékelhető.²²

Nagy Mária egy összegző táblázatot közölt *A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében* címmel Magyarország közoktatásügyi statisztikai felmérései alapján, amely iskolafenntartók szerinti felosztással nyújt átfogó képet a korabeli iskolák számáról. Szemléltetésképpen ide is beemeljük az ábrát:²³

	<i>Elemi iskolák száma, 1891</i>	<i>Elemi iskolák száma, 1901</i>	<i>Változás mértéke (1901/1891×100)</i>	<i>Elemi iskolai tanulók száma, 1901</i>	<i>Elemi iskolai tanítók száma, 1901</i>	<i>Elemi iskolára jutó tanulók száma, 1901</i>	<i>Népiskolai tanítók száma, 1901</i>
<i>Római katolikus</i>	5471	5500	100,5	649894	n. a.	118,2	9124
<i>Ev. református</i>	2388	2095	87,7	196119	n. a.	93,6	2856

²¹ Brusanowski, Paul: *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848–1918*. Vol. I. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2010, 225–255.

²² *Instrucțiune pentru învățătorii din școlile normale și capitale de Religia ortodoxă răsăriteană, de sub Inspecțiunea Supremă școlară Bisericeii Ortodoxe Răsăritene din marele Principat al Ardealului*. Tipografia Diecesană, Sibiu 1862, 40.

²³ Nagy Mária: A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: *Magyar Tanító, 1901*. Iskolakultúra 17. Iskolakultúra-könyvek 9. Sorozatszerkesztő Géczy János. Pécs 2001, (11–37) 17.

	<i>Elemi iskolák száma, 1891</i>	<i>Elemi iskolák száma, 1901</i>	<i>Változás mértéke (1901/1891×100)</i>	<i>Elemi iskolai tanulók száma, 1901</i>	<i>Elemi iskolai tanítók száma, 1901</i>	<i>Elemi iskolára jutó tanulók száma, 1901</i>	<i>Népiszkolai tanítók száma, 1901</i>
<i>Görög-katolikus</i>	2166	2072	95,7	127 002	n. a.	61,3	2108
<i>Görög-keleti</i>	1823	1795	98,5	138 045	n. a.	76,9	2248
<i>Közséégi</i>	1934	1771	91,6	259 775	n. a.	146,7	4704
<i>Állami</i>	812	1683	207,3	199 916	3508	246,2	4242
<i>Ágost. hitv. evang.</i>	1430	1394	97,5	129 656	n. a.	93,0	2197
<i>Izraelita</i>	578	503	87,0	36 066	n. a.	71,7	971
<i>Magán</i>	171	199	116,4	n. a.	n. a.	n. a.	361
<i>Társulati</i>	49	96	195,9	n. a.	n. a.	n. a.	205
<i>Unitárius</i>	48	38	79,2	2461	n. a.	64,8	47
<i>Összesen</i>	16 870	17 146	101,6	1 755 197	26 622	102,4	29 063

A fent közölt kimutatás alapján láthatjuk, hogy a Magyarországon 1891–1901 között működő iskolák 23,6%-át a román felekezeti iskolák, azaz görögkatolikus és ortodox felekezeti iskolák tették ki. Fontos tehát megértenünk ezen iskolák működési alapelvét, figyelembe véve az állami közoktatási politikát és a jogviszonyokat.

A román felekezeti iskolák működési alapelve és felügyelete

Az ortodox iskolákat *parochiális szinódusok*²⁴ irányították, illetve ezeknek a joghatósága alá tartoztak. Határozatokat hoztak, iskolák létesítését engedélyezték, illetve szükség esetén iskolák létesítését indítványozták, tanítókat is a szinódusok választottak, és gondoskodtak azok fizetéséről. A parochiális bizottság megbízottja a pap volt, aki az iskola belügyeiről adhatott jelentést, és tulajdonképpen az iskola igazgatásáért is ő felelt. Azokban az iskolákban, ahol három vagy annál több tanító is jelen volt, ott a parochiális bizottság egy tanítót tanulmányi igaz-

²⁴ Szinódus: az egyház legfelsőbb hatósága (pápa), amely az egyház működésére, irányítására szabályokat, előírásokat és jogokat határoz meg.

gatóvá nevezhetett ki.²⁵ A második hasonló fontos határozati bizottság az *esperesi szinódus (comitet)*, amelynek megbízottja az esperesi hivatal volt, illetve ezt a feladatot maga az esperes töltötte be, s egyben a megyei tanfelügyelői tisztséget is ellátta. A harmadfokú hatóság az *egyházkerületi konzisztórium* volt, amelynek teljes ülése súlyosabb ügyekben hozhatott döntéseket, az egyházkerület összes iskolaügyéről gondoskodott, megerősítette a parochiális konzisztóriumok rendeleteit, illetve felülbírálhatta azokat. A választott tanítókat felülvizsgálta, kiválasztotta a helyettesítő oktatókat, hitoktatókat, fegyelmi ügyek esetében pedig határozatokat hoztak az általuk összeállított bizottsággal. Mindezek felett az *iskolai szenátus* ülése mondhatott ki jogerős határozatokat az „iskolai előadó” és az „iskolafelügyelő” javaslati és jelentései alapján. A negyedfokú hatóság mint a nemzeti egyház kongresszusának a szerve az *érseki (mitropoliai) konzisztórium* volt.

A görögkatolikus iskolai hatóság valamivel egyszerűbb összetételű volt. Itt is a pap töltötte be az iskolaigazgató szerepét, s az ő feladata volt a hitoktatás is. A tanítót az iskolaszék választhatta meg, felügyeleti joggal pedig az esperes rendelkezett.

A felekezetek részéről a megyei tanfelügyelők vagy esperesek kötelesek voltak évente kétszer meglátogatni minden hozzájuk tartozó iskolát, azok működéséről, felszereltségéről, illetve hiányosságairól jelentést tenni, ezeket pedig a felsőbb hatóságok, a konzisztóriumok elé terjeszteni. Néhány konzisztórium mellett egy elemi oktatási tanfelügyelő (*inspector al învățământul primar*) működött, akinek az iskola-főfelügyelői feladatai mellett nevelésügyi vonatkozású kérdések megoldása is hatáskörébe tartozott.

Végezetül a felekezeti iskolákat működtető egyházi szerveket az állami szervezetek is szigorúan felügyelték. Ezt a feladatot minden megyében királyi tanfelügyelők látták el, s bár az iskolák felett nem volt közvetlen rendelkezési joguk, jelentéseiket a minisztérium vizsgálta át. Ezt követően a minisztérium utasításokat adhatott az egyházi szervezeteknek, azoknak pedig feladatuk volt a tárgyalt ügyekben intézkedni. Az akkori törvények értelmében a legfőbb felügyeletet az állam gyakorolta az összes iskola felett.

A továbbiakban Téglás István kéziratanyagából adunk közre olyan feljegyzéseket és iskolákról készült rajzokat, amelyek kifejezetten akkor születtek, amikor Torda-Aranyos vármegye²⁶ tanfelügyelője volt 1897–1901 között. A ránk maradt

²⁵ *Az erdélyi és magyarországi román egyházak élete és szervezete a világháború előtt.* Román források alapján kiadja a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája, Lugos 1928, 19.

²⁶ Torda-Aranyos vármegye térképét ld. *Melléletek*, 4. Forrás: Fișier: Torda-Aranyos county administrative map.jpg. In: *Wikipedia*. https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Torda-Aranyos_county_administrative_map.jpg (2014. ápr. 17.).

56 jegyzetfüzetből összesen 6-ban találunk oktatással foglalkozó feljegyzéseket. Ezeket iskolalátogatásai közben készítette, a jegyzetek mellett pedig az általa lerajzolt iskolaépületek láthatók. A jegyzetfüzeteket megszámoztuk az átláthatóság és a visszakövethetőség érdekében: az első szám a jegyzetfüzet (f.) számát jelöli, a második pedig az oldalszámot (old.). Ezeket a jegyzetfüzeteket²⁷ olyan helyzetjelentéseknek tekinthetjük, amelyek korhű adatokkal szolgálnak az akkori román felekezeti iskolák állapotáról, és kiegészítik az Erdély ezen szegletéről szóló hivatalos oktatástörténeti jelentéseket.

Román felekezeti iskolák Téglás István királyi tanfelügyelő jegyzetei alapján

13. f./52. old.

1891. március 31. Gr. Csáky Albin v. k. miniszter előtt eskü (Nagy- és Kis-Küküllő vármegye segédtanfelügyelője – Segesvár)

A miniszter:

„Többektől sok jót és szépet hallottam ön felől s azért nevezem ki. Reményem, hogy ott azon nemzetiségi vidéken az önhöz kötött várakozásoknak meg fog felelni.”

Középpeterd és Felsőpeterd, 1897. szeptember 20.

²⁷ A felhasznált jegyzetfüzetek száma: 13., 23., 24., 25., 26., 27.

„Szerencsét kívánok önnek ezen nevezetes és fontos álláshoz. Figyelmébe ajánlom, hogy gyakran fordul elő oly eset, amelyre nincs és nem lehet törvényt alkalmazni, de azok elintézése az egyének egymással érintkezése által elérhető. Szerencsét és működéséhez jó sikert kívánok.”

13. f./54. old.

37512/1888 sz. a. kelt miniszteri rendelet:

A felekezeti iskolák mielőtt megintetnének, a tanfelügyelő útján felhívandók és segítendő a hiányok pótlására. Ha a felhívás eredménytelen lenne, azon esetben jelentés terjesztendő fel.

23. f./7. old.

„Középpeterd, 1897. szeptember 20.

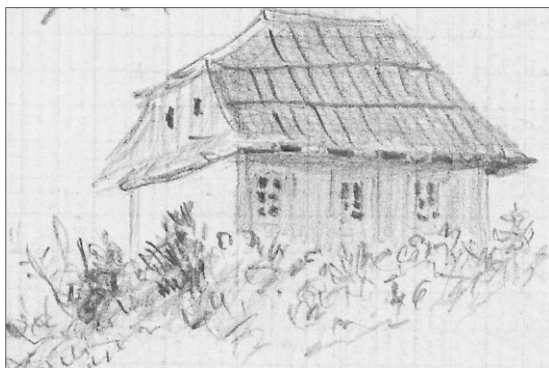
A gr. kat. iskola. Az iskolaház egy kis faépület, kunyhó a burjánban.

Van 8 pad (új), 4 üléses, levonható fedéllel egy asztal, 1 tábla, 1 fűtő. Padozat nincs, földes. Az épület nagyon el van hanyagolva, a tapasz sok helyen lehullott és belül az iskolában gyalogbodza nőtt. Űrszék nincs, kerítés nincs.

A tanítói lakás egy rossz szalmakunyhó. Nagyon dűledező régi ház.

Beszéltem a bíróval és több emberrel az iskolaház kijavítása és bekerítése felől. A pap nem volt otthon. Kolozsváron van.

A tanító még nem érkezett meg.”

Középpeterd – Petreștii de Mijloc, Kolozs megye

23. f./8. old.

„Felsőpeterd,²⁸ gr. kat. iskola, 1897. szeptember 20.

Az iskolaépület egy kis faház. Még mindig ronda elhanyagolt állapotban van.

A tanító az elmúlt évben Mercsán Gábor volt, de ez évben a berkesiek külön tanítót fognak tartani. A pályázatot kihirdették, s lehet, hogy Mercsán csak Berkesen marad.

Felső Peterden az iskolaépület egy kis faház (valamivel nagyobb a középpeterdinél).

Három ablak délkelet felé a hegyre nyílik. [...]

²⁸ Petreștii de Sus, Kolozs megye.

A tanterem ki van padolva.

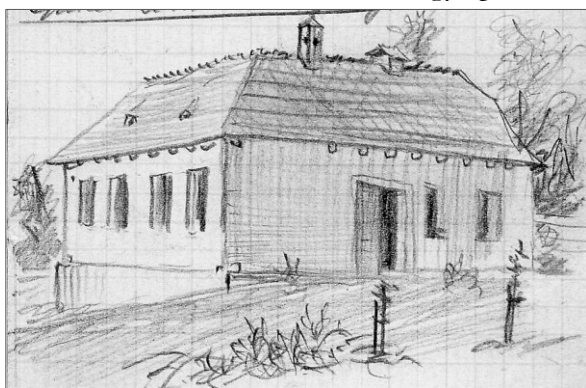
Van: 5 pad, új, 3 üléses, levonható fedéllel. 1 számológép, 1 tábla, 1 szekrény, 1 Magyar királyság térképe, néhány természetrajzi kép.

A pappal beszéltem. Az iskolaházat kijavítják, de most tanítói lakást nem építhetnek. Van az iskolának 300 ft-ja, azonkívül a templomnak is van némi vagyona, amiből az iskolát segítheti. Most ablakokat, ajtót és fűtőt csináltatják.”

23. f./10–12. old.

„1897. szeptember 20. Berkes. A gr. kat. elemi iskola.

Az iskolaház vesszőből font nagy épület. A zsindefedél rossz, de a zsindefel

Berkes – Borzești, Kolozs megye

már meg van véve. A tanterem nagy. A tanító elment. Az állás ki van hirdetve.

A tanterem 15 lépés hosszú, 9 lépés széles.

Van: 14 pad (4 üléses), fali olvasótáblák, természetrajzi képek, métermérték táblája, a Magyar királyság térképe, 1 számológép, 1 fekete tábla, 1 asztal, 1 szék, 1 szekrény.”

23. f./19–20. old.

„1897. szeptember 24. Marosörményes.

Marosörményes – Ormeniș, Fehér megye

A gr. kat. iskolaház szalmás rossz faház. Abban lakik a kántor, és a konyhán keresztül kell a tanterembe menni. A tanterem kicsiny, törpe, 9 lépés hosszú.

A tanító okleveles. A tanító minden délelőtt Csákón és délután Örményesen tanít. Tanítói lakás most nincs, mert az iskolaházban a kántor lakik. Annak egy kis szobája van és egy pitvara.

A berendezés néhány rossz pad, 1 tábla – egyéb semmi.”

23. f./42. old.

„1897. szeptember 24.

Csákó.

A gr. kat. iskola.

Alig 7 lépés hosszú, 6 lépés széles, 2 m magas. Az udvar kerítetlen.

Van: 5 pad (4 gyermek elfér), 1 tábla, 1 asztal, 1 szék, néhány igen elrongyolt fali olvasótábla, 1 fűtő. Egyéb nincs.”

Csákó – Cicău, Fehér megye

23. f./33–34. old.

„1897. szeptember 28.

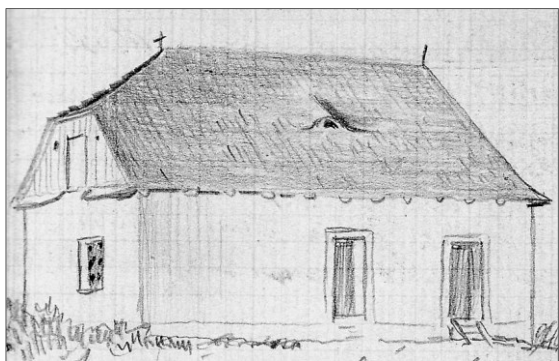
Mezőszengyel.

A gr. kat. iskola.

Tanító: Hederán Gedeon.

Van: 7 hosszú pad, 1 Magyar királyság térképe, 1 fekete tábla, 1 számológép.

Az épület jó kőház, de a tanító lakása csak egy szűk kis szoba. A telek kerítetlen. Faiskola nincs.”

Mezőszengyel – Sânger, Maros megye

23. f./26. old.

„1897. szeptember 28.

Mezőbő.

A gr. kat. elemi iskola.

Tanító: Barzsinean Ilyés.

Az iskolaépület az útszélen bekerítetlenül áll. Náddal fődött fakunyhó. Falai gyengék.

A tanterem 8,5 lépés széles, 12 lépés hosszú, 2 m-nél kevéssel magasabb.

Van: 8 elég jó pad (4 üléses, levonható fődellel) és két régi ösz-

Mezőbő – Boian, Bolendorf, Kolozs megye

szeomlott pad, 1 szekrény, 1 tábla, 1 asztal. Vannak fali olvasóablák. Semiglobul estic și semiglobul vestic, Europa Kogutonitz M. után. A semiglobult lefoglaltam (tiltott).”

23. f./41. old.

„1897. október 19. Komjászeg.

A gr. kat. iskola vesszőből font kis épület zsindeles födéllel. A tanterem 5,6

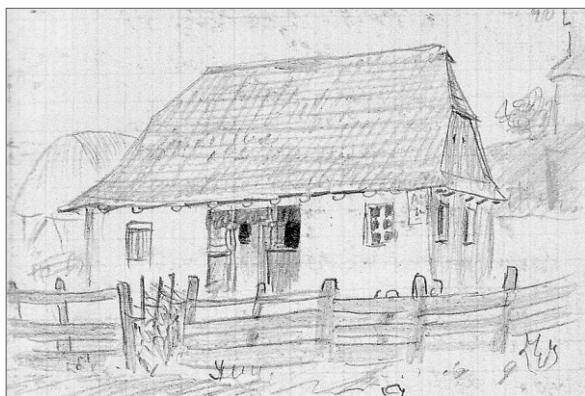
Komjászeg – Comșești, Kolozs megye

m hosszú, 4,7 m széles, 2,5 m magas. Tanító lakás nincs.

Tanító: Marosán Illyés vándortanító (egy nap itt és egy nap Pusztaszentmártonban tanít).

Van: 8 pad levonható födéllel (3 üléses), de romladozó állapotban, 1 szék, 1 asztal állvánnyal, 1 tábla állvánnyal, természetrajzi képek s elrongyolt olvasóablák, számítógép.”

23.f./40. old.

Alsófüle – Filea de Jos, Kolozs megye

„1897. október.

Alsófüle.

A gr. kat. iskola tanító nélkül áll. Rovalt nem vetettek ki 2 éve. Nem is tettek semmi lépést a tanítói állás iránt.

Az iskola udvarára be sem lehet menni, mert a bejárat el van tuskével torlaszolva.”

23. f./53. old.

„1897. október 20. Oláhléta.

A gr. kat. iskola törpe épület. Terméskőből van építve.

A tanterem padozata földes, gödrös és ezért a helység egy része sötét. Téli ablakok nincsenek és az ajtó is hasadozott, rossz. A tanítói lakás egy kicsiny kis szoba, mely a tanterembe is nyílik. Alig fér el ott egy ágy, egy asztal és egy szekrény. Ez a tanító konyhája és kamarája is.

Itt most nincs tanító. A nép nem akarja az ¼ hold kertet adni, ellene szegültek az esperes és az érsek rendeletének. A tanító eddig is használta. A pap-pal, Bordan Tódorral beszéltem.”

25. f./150. old.

„1899. Oláhléta.

A gr. kat. elemi iskola. A tanterem törpe, ronda, ablakai rosszak. A tanítói lakás szűk, az udvar és a kert kerítetlen. A tábla egy kopott deszka. Itt most nincs tanító.”

23. f./57. old.

„1897. október 28.

Bedellő.

A gr. kel. iskola elhanyagolt állapotban lévő kőháza a temető szélén, a cinteremben van. Gerendája omladozó, padozata földes és nedves. Északi része mint valami pincelakás. Arról felől egy szoba van a tanítói lakásul szánva és ablaka bedeszkázva.

Jelenleg nincs tanító. (Előző tanító: Vesza Tibor.)

Van: néhány romladozó lóca (5 db.), mely padul szolgál, 1 fekete tábla, 1 számológép és egy kézi térkép.”

23.f./63. old.

„1897. november 2.

Aranyosrunk.

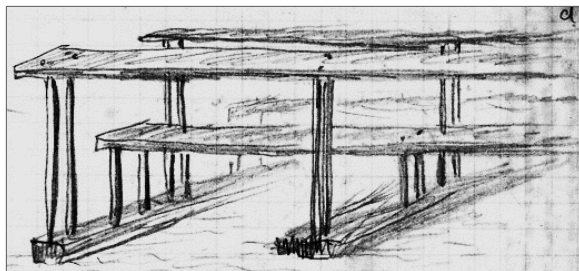
Az iskolázás szünetel, mert az iskolaház omlik. A hegyről lerohanó víz az iskolaház falát átütötte. Ott befolyt és elől meg oldalt is a falon lyukat ütve kifolyt. Az iskolaház iszappal és kövekkel van telve.”

Oláhléta – Lita, Kolozs megye

Bedellő – Izvoarele, Fehér megye

Bedellői romladozó lócák

Aranyosrunk – Runc, Fehér megye
„A gr. kel. iskola az árvíz után. Lebontatott 1899-ben.”

Mezőceked – Valea Largă, Maros megye

Havasasszonyfalva – Säcel, Kolozs megye
ván áll, csaknem pusztulásban, minden romlott állapotban. Az oláhlétai pap szolgál be.”

23. f./28–29. old.

„1897. Mezőceked.

A gr. kat. iskola egy törpe rossz faház náddal fődve. Hogy az iskolaház el ne düljön, észak felől egy kőtámasz van. A tanterem csak 7 lépés széles, 17 lépés hosszú, 2 m-nél alig valamivel magasabb. Van: 14 pad (3 vagy 4 ülésű), 1 tábla, 1 asztal, 1 Magyarország térképe, 1 hiányos számológép.

Be van írva 74 mindennapos és 24 ismétlő.

Tanító: Nikora Jakab. Fizetése 300 ft, abból 170 ft. kézi pénz és 130 ft. 10 hold föld.

Magyarból a Negruțiu és az Ungureanu-féle könyveket használja. Beosztja a növendékeket 6 osztályra. Könyvük az I. és II. osztályban csak 3 vagy 4-nek van s a falitáblák oly rosszak, hogy azokról tanítani nem lehet. Magyar könyve mintegy 20-nak van, de 40-nek nincsen.

Az iskolakertben nem lehet faiskolát csinálni, mert a falusiak disznói kitérjék. Kapu nincs, kerítés is csak lícium-bokrok-ból áll.”

23. f./51. old.

„1897. Havasasszonyfalva.

A gr. kat. iskola elhanyagolt állapotban van, az iskolaügy ár-

24. f/6–7. old.

„1898. Sósszentmárton.

A gr. kat. iskolaház kerítetlenül álló kis faépület. Piszkos. A tanterem szűk, a tanítói lakás egyetlen kis konyhából áll. Be van írva 53 növendék, ismétlő 30. Rendesen jár iskolába 45. 3 osztály van. A fiúk rendszeren járnak, elég jól haladnak. Könyvük kevésnek van.

Van: 6 pad (3 üléses), néhány fali olvasótáblák, 1 tábla, 1 asztal, 1 szekrény, 1 számológép. Térkép nincs.”

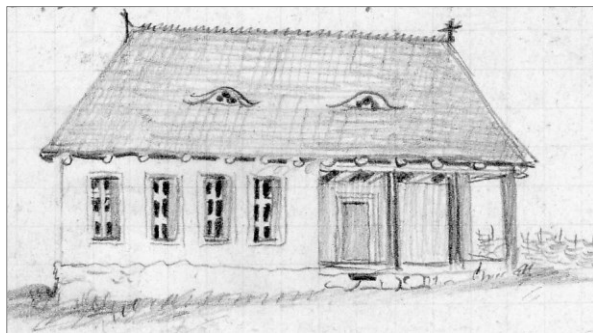
Sósszentmárton – Gligorești,
Kolozs megye

24. f/147. old.

„1898. Tordaegeres.

A gr. kat. iskola új faház. Egy tanterem és egy kis szoba. A tanterem padozatlan, földes.

Van: 4 hosszú pad, 1 számológép, tábla, fali olvasótáblák. A padok rosszak és az olvasótáblák rongyosak. Húsvét óta egy gyermek sem jár iskolába, csak a tanító megy fel.”

Tordaegeres – Livada, Kolozs megye

24. f./168. old.

„1898. Mezőszentjakab.

A gr. kat. iskola vesszőből font faház. A tanterem 10 lépés hosszú, 9 lépés széles, alig 2,5 m magas. Az iskolatelek kerítetlen, melléképület semmi.

Be volt írva 41 és 24 ismétlő. A gyermekek alig járnak iskolába, most 3 volt, de télen 50 is járt.

Mezőszentjakab – Iacobeni,
Kolozs megye

Van: 8 pad, fali olvasótáblák, 1 tábla, 1 Magyarország térképe, néhány természetrajzi szemléleti kép.”

24. f./175. old.

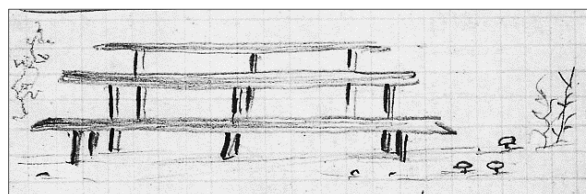
Mezőméses – Miheșu de Câmpie, Kolozs megye
megye térképe, egy nagy régi ércfűtő. A tanterem kicsiny, törpe és földes, gödrös.”

24. f./32. old.

Mezőbodon – Budiu de Câmpie (Papiu Ilarian, Boden)
Maros megye

23. f./47–48. old.

A felsőfüleai iskolaház cölöpökre erősített
padjai

„1898. Mezőméses.

A gr. kat. iskola sárfalú és nádfedelű kunyhó a falu északi végén. Kerítetlenül áll. Be van írva 34, ismétlő 15. 3 osztály.

Van 6 rossz régi hosszú pad, 1 asztal, 1 szék, 1 kopott kis fekete tábla, szemléltető képeskönyv, mozgatható betűk, a vár-

„1898. Mezőbodon.

A gr. kat. iskolaház régi sövényház romladozó nádfedéllel. A tanterem törpe és nagyon nedves, a lakás a lehető legrosszabb és nedvesebb. Benne fű nő és fölötté a födél beomlott. A tanító Pap János, a saját házában lakik.

Be van írva 45, de csak télen járnak.

Van: 2 hosszú pad és 2 lóca, 1 tábla és egyéb semmi.”

„1897–1899. Felsőfüle.

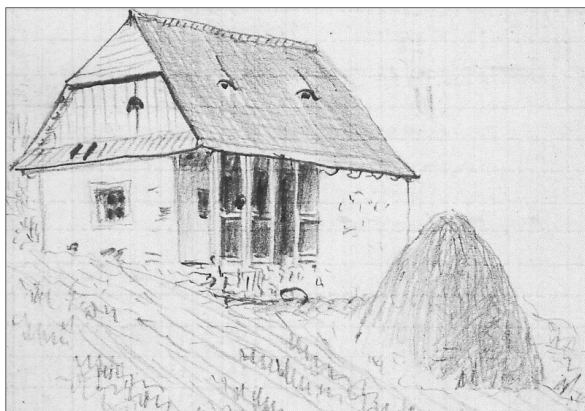
A gr. kat. elemi iskolaház törpe kis faépület. Hegyoldalban épült, ezért a hátsó része igen nedves. Szederindák, csipke és gombák nőnek a kis tanteremben.

A tanterem 7 lépés széles és 7 lépés hosszú, alig 2 m magas. A levegő dohos.

Be van írva 43 mindennapi és 20 ismétlő növendék.

Iskola berendezés Felsőfülén: a tanterem padjai cölöpökre erősített széldeszákából állanak.

Az iskola a lehető legszegényesebb és legelhanyagoltabb.”

Felsőfüle – Filea de Sus, Kolozs megye

25. f./150. old.

„1899. Felsőfüle. A gr. kat. elemi iskola. Tanító: Florián Pap János (Hidasról) (fizetés: 300 ft.).

Van: 8 új pad, új térkép, fali olvasótábla, fekete tábla.

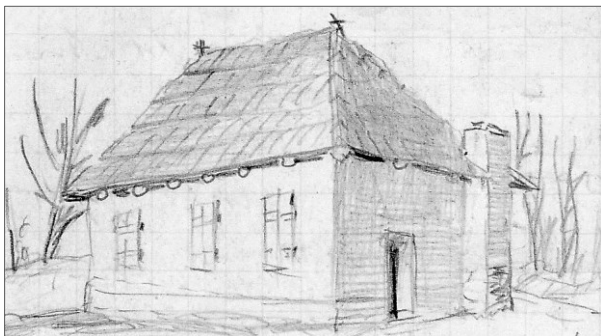
Az ablakok újak, árnyékszékét építettek.

Lakása és kertje az iskola mellett.”

24 f./114. old.

„1899. Tordaszeleste.

A gr. kat. iskola kis kőház. Csak egy szobából áll. Van: 8 pad (4 üléses), 1 tábla, 1 asztal, természetrajzi faliképek, fali olvasótábla, kirakó betűtábla.”

Tordaszeleste – Săliște, Kolozs megye

25. f./152. old.

„1899. Oláhrákos.

A gr. kat. elemi iskola. Be van írva 65 növendék, jelen van 33.

A tanterem kicsiny. Van 3 hosszú pad, 1 térkép, 1 számológép, 1 fekete tábla és néhány elrongyolódott fali olvasótábla.”

Oláhrákos – Rachis, Fehér megye

24. f./88. old.

„1899. A gr. kat. iskolaház és tanterem rossz. A tanterem 5,12 m hosszú, 5 m széles, csak 2 m magas. Van: 3 pad (8 üléses), 1 lóca, 1 Magyarország térképe, természetrajzi szemléleti képek, 1 számológép, 1 szék, 1 szekrény. Kikérdeztem a gyermekeket, de sem oláhul, sem magyarul nem jó az eredmény.”

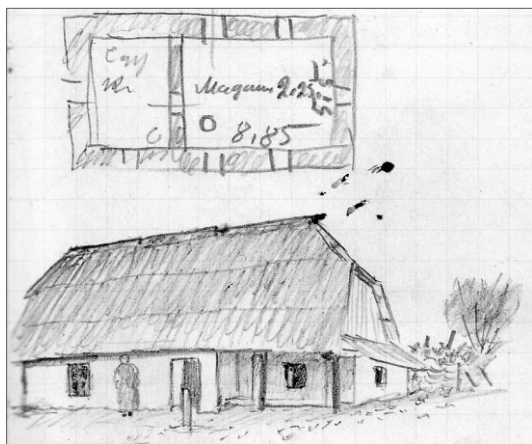
24. f./102. old.

„1899. Hasadát.

A gr. kat. iskola rossz épület, törpe és nedves. A tanterem hossza 8,85 m, szélessége 5,5 m, magassága 2,25 m.

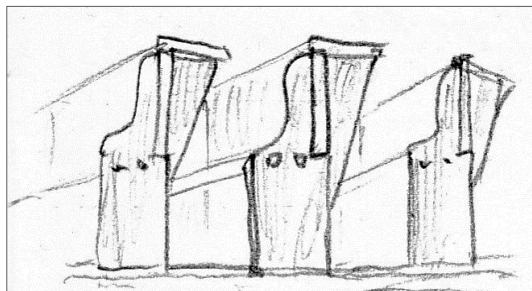
Képezde végzett tanító. Be van írva 40 és 21 ismétlő, jelen volt 20. A tábla kopott, a padok romlottak, csak az olvasótáblák jók, újak. A számológépen nincs golyó.”

25. f./151. old.

Hasadát – Hășdate, Kolozs megye

tanultak. Földrajzból Magyarországot, de inkább az erdélyi vármegyéket. Történelemből Dácia és Róma, barbár népvándorlás, Hunok, magyarok bejövetele.

Hasadátú iskolapadok

„1899. Hesdát (Hasadát).

A gr. kat. elemi iskola.

Be van írva 60 mindennapi és 38 ismétlő.

A helység törpe, nedves és dohos. Gerendáit részben a szű megette. Az ajtó mélyebben van, mint az utca.

Tanító:

Popeszku Illár, képesített.

Az új iskolához a fát éppen most hordják.

Magyarból néhány gyakorlatot

Tankönyvek:

Magyar ABC (Negruțiu Ungurean),
Carte de cetire de Stefanu Popu,
Catechism de J. Vancea de Buteasa
Fisica de Elia Chirila,
Istoria biblică de Gavril Pop,
Istoria Ungariei aprobată de comisiunea școlastică archidiacesană, editum IV.”

5. f/156. old.

„1900. Vajdaszeg – Gura Arieşului, Fehér megye.

A gr. kel. elemi iskola. Faház. A tanterem elég jó és nagy, a tanítói lakás azonban, szokás szerint, itt is csak egy szoba és egy pitvar. Be van írva 50 mindennapos és 20 ismétlő.

Van: 8 pad, 1 számológép, 1 betűtábla, 1 Osztrák-Magyar monarchia térkép, 1 szekrény, 1 tábla, 1 asztal, 1 szék.

Éppen az ismétlők tanultak. Olvastak és fordítottak magyarul, de gyengén.”

26. f./c²⁹

„1900. Tordakoppánd.

A gr. kat. elemi iskola. A tanteelem hossza 8,4 m, szélessége 6,6 m. Be van írva 50 és 29 ismétlő. Az ismétlőkből jár 18, a mindennapiakból 27. Van 4 osztály. Az iskolaház fala terméskő. A hegy felől megrepedezett. Van 2 jó pad, 2 ülésű, 4 pad 4 ülésű, továbbá 3 lócaszerű pad, 8 ülésű. 1 fekete tábla, a Magyar királyság térképe, természetrajzi táblák, 1 szekrény, 1 asztal, 1 szék, 1 cseber.”

26. f./e

„1900. Tordakoppánd. A gr. kat. elemi iskola. Lócaszerű pad.”

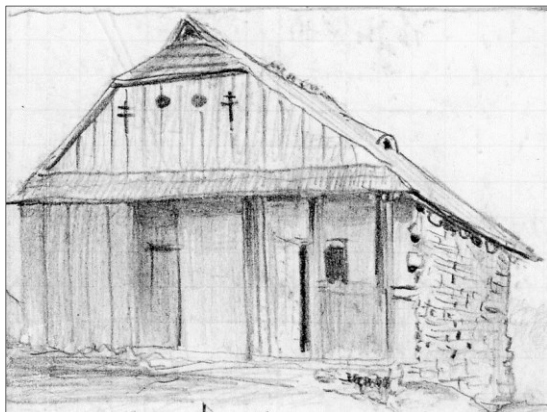
26. f./1. old.

„1900. Felsőfüged.

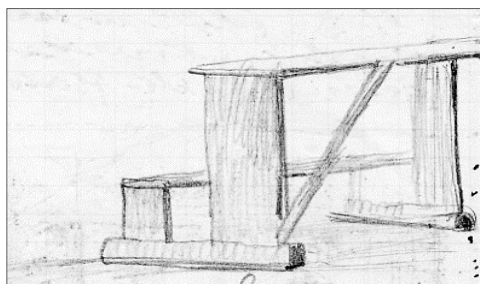
A gr. kat. elemi iskola épülete kicsiny.

Hasadati diáklány (1889)

Tordakoppánd – Copăceni,
Kolozs megye

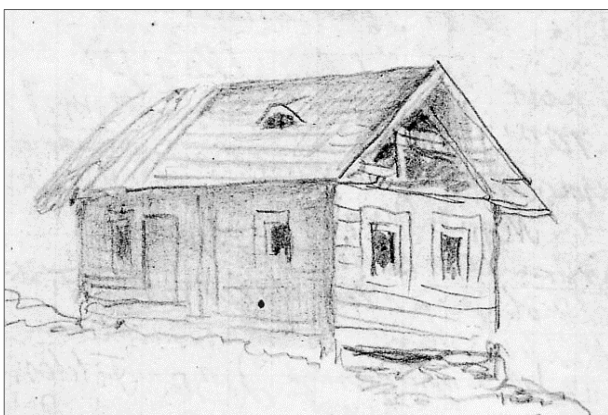
Tordakoppándi lócaszerű pad

²⁹A „c”, illetve az ez után következő „e” jelölés az oldalszám hiányát helyettesíti. Olyan lapokról származó adatok, amelyeket korábban kitéptek, és ezek a későbbi években kerültek vissza a család tulajdonába. A hiányzó lapok a már megszámozott oldalak közé kerültek vissza, így ezeket utólag a, b, c stb. betűkkel megjelölve tettük sorrendben a helyükre.

Felsőfüged – Ciugudu de Sus, Oberfügid, Fehér megye

27.f./ 105. old.

Bikalat – Făgetul Ierii,
Kolozs megye

A tanterem földes (h: 4,5 m, sz: 4,5 m, m: 2,13 m).

Van 5 lócaszerű pad, 1 számológép, a Magyar Korona országainak térképe, 1 fekete tábla.”

„1901. április 27. Bikalat.

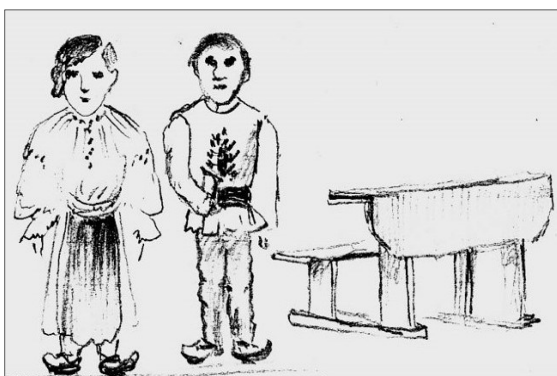
A gr. kat. elemi iskola bérhelységben működik. Évi bér 6 ft. A tanterem kicsiny (h: 4,18 m, sz: 4,22 m, m: 2,30 m), földes és ennek előszobája a tanító lakása. Fűtő csak a lakásban van.

Tanító: Poruțu Emil.

3 osztálya van. Be van írva 46 és 12 ismétlő.

Rendtartási naplók nincsenek.

Berendezés: 2 hosszú pad és cölöpökön 1 lóca. A padok csak 18 gyermek számára lehetnek alkalmasak. Ismétlők már régen nem járnak az iskolába.

1899. Vidaly – Vidolm,
Fehér megye
Tanulók a görögkeleti elemi iskolában1899. Aranyosbánya – Baia de Arieș, Offenber,
Fehér megye
Tanulók a görögkeleti elemi iskolában

Mulasztások büntetéséért jelentést tettek minden hónapban, de semmi eredménye.

Van egy kicsiny fekete tábla, 1 számológép, elrongyolt fali olvasótáblák.

I-ső osztályban jelen 6. Kis betűk közül néhányat tudnak, számtanból 10-ig. II-dik osztályban jelen volt 1, de annak is sok mulasztása van. Gyengén olvas, számtanból igen gyenge.

III-dik osztályban jelen van 1 lány. Elég jól olvas és 100-ig számol.”

Zárógondolat

Téglás István szerteágazó munkásságát többek között a már életében megjelentetett régészeti, néprajzi és turisztikai publikációiból ismerhetjük meg. Hátra maradt, írott hagyatékának feldolgozását Bajusz Istvánnak és Demeter Évának köszönhetjük: régészeti jegyzetei 2005-ben,³⁰ a dél-erdélyi hímestojásokról készített rajzainak, illetve két albumának egybefogalt kötete pedig 2006-ban³¹ jelent meg. Viszont pedagógiai munkásságáról nem sok említés történt, annak ellenére, hogy ez volt a fő hivatása. Kéziratai között bőven találunk az akkori oktatás alakulására vonatkozó jegyzeteket, amelyeket érdemesnek tartunk feldolgozni.

Téglás István pedagógiai munkássága alatt a népnevelési intézetek megsokasodtak, illetve korszerűsödtek. Számos iskolalátogatása alkalmával felmérte Torda-Aranyos vármegye iskoláinak állapotát, felszereltségének helyzetét, és mindvégig igyekezett azokat fejleszteni és a szegényebb iskolákba is jobb körülményeket biztosítani.

Tanfelügyelői szolgálata alatt született iskolalátogatási jegyzetei közül kifejezetten a román felekezeti iskolákról szóló jelentéseit kívántuk közrebocsátani azzal a reménységgel, hogy ezek a tudósítások hozzájárulnak ahhoz, hogy közelebről is megismerhessük a Magyarország területén élő kisebbségek helyzetének alakulását a 19. és 20. század fordulóján, s ezen belül a felekezeti iskolák működési és szabályozási rendszerét, illetve a társadalmi és politikai viszonyokat.

Jelen forrásközlésünk csupán kis töredéke annak a kézirat-halmaznak, amely Téglás Istvántól maradt ránk, mégis feltételezzük, hogy ez a „töredék” is tud új információkkal szolgálni, és kiegészítő szerepe lehet a neveléstörténet-, illetve iskolatörténet-kutatás területén is.

* * *

³⁰ Bajusz István (szerk.): *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések I/1–2*. Sapientia Könyvek, 42. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2005.

³¹ Téglás István: *Dél-Erdélyi hímes tojások*. Közzéteszi Bajusz István és Demeter Éva. Előszó: Bajusz István. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2006.

Mellékletek

TANÍTÓKÉPEZDEI BIZONYÍTVÁNY.

Téglás István *separatistájának* születési év: . . .
 ref. vallási tanítóképezdei növendék, született 1882. dik évben, a *déva* i
 magyar kir. állami tanítóképezdeben az 1884. dik iskolai évben *III.* dik osztály számára kiszabott
 tantárgyakból *Kitűnő* általános osztályzatot nyert.

Erkölcsei magaviselete: . . . *jelölés*
 Szorgalma: . . . *erőnyedés len*

Egyes tantárgyakban tanúsított előmenetele:

1. Hit- és erkölcstanban	<i>Kitűnő</i>
2. Nevelés tanban)	a) nevelés- és oktatásban <i>Kitűnő</i>
	b) oktatási módszertanban
	c) tanítási gyakorlatokban <i>Kitűnő</i>
3. Magyar nyelvtanban)	a) olvasásban és nyelvtanban
	b) irálytanban és fogalmazásban <i>Kitűnő</i>
4. Német nyelvben	<i>jeles</i>
5. Hazai más nyelvben <i>(román)</i>	<i>jó</i>
6. Mennyiség tanban)	a) számtanban
	b) mértanban <i>Kitűnő</i>
7. Történelmi tárgyakban)	a) földrajzban
	b) történelemben <i>Kitűnő</i>
	c) hazai alkotmánytanban <i>Kitűnő</i>
8. Természettudományokban)	a) természetrajzban
	b) természet- és vegytanban <i>Kitűnő</i>
	c) mezői gazdaságban és kertészetben <i>Kitűnő</i>
9. Művészeti tárgyakban)	a) ének- és zenetanban <i>Kitűnő</i>
	b) rajzolás- és szépiásban <i>Kitűnő</i>
10. Testgyakorlásban	<i>Kitűnő</i>

Írásbeli dolgozatai
 Egész éven át mulasztott órát; ezekből kimentett órát, ki nem
 mentett órát.

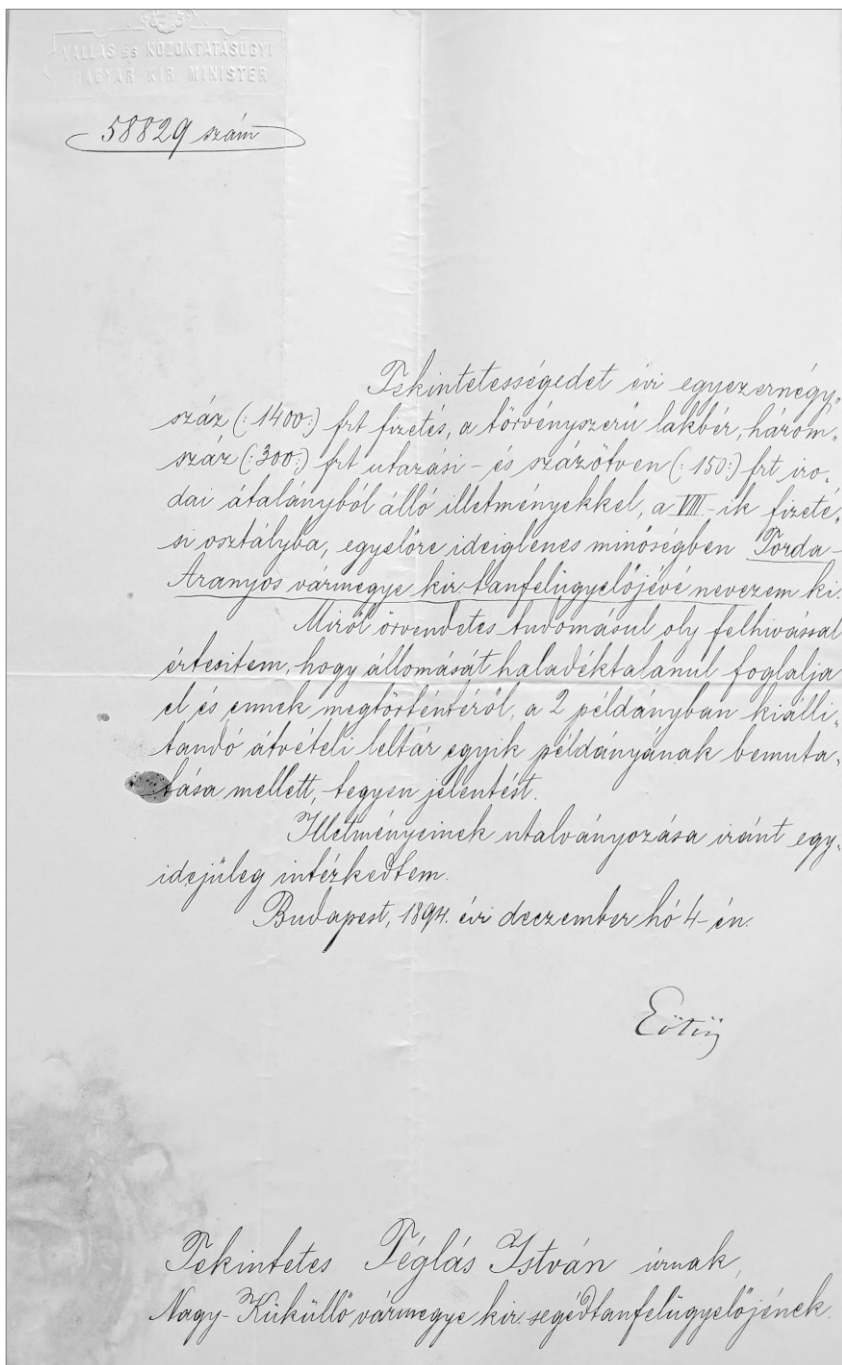
Kelt *Déva* augusztus hó 1-én 1874.

Madosz János
 tk. igazgatótanár.

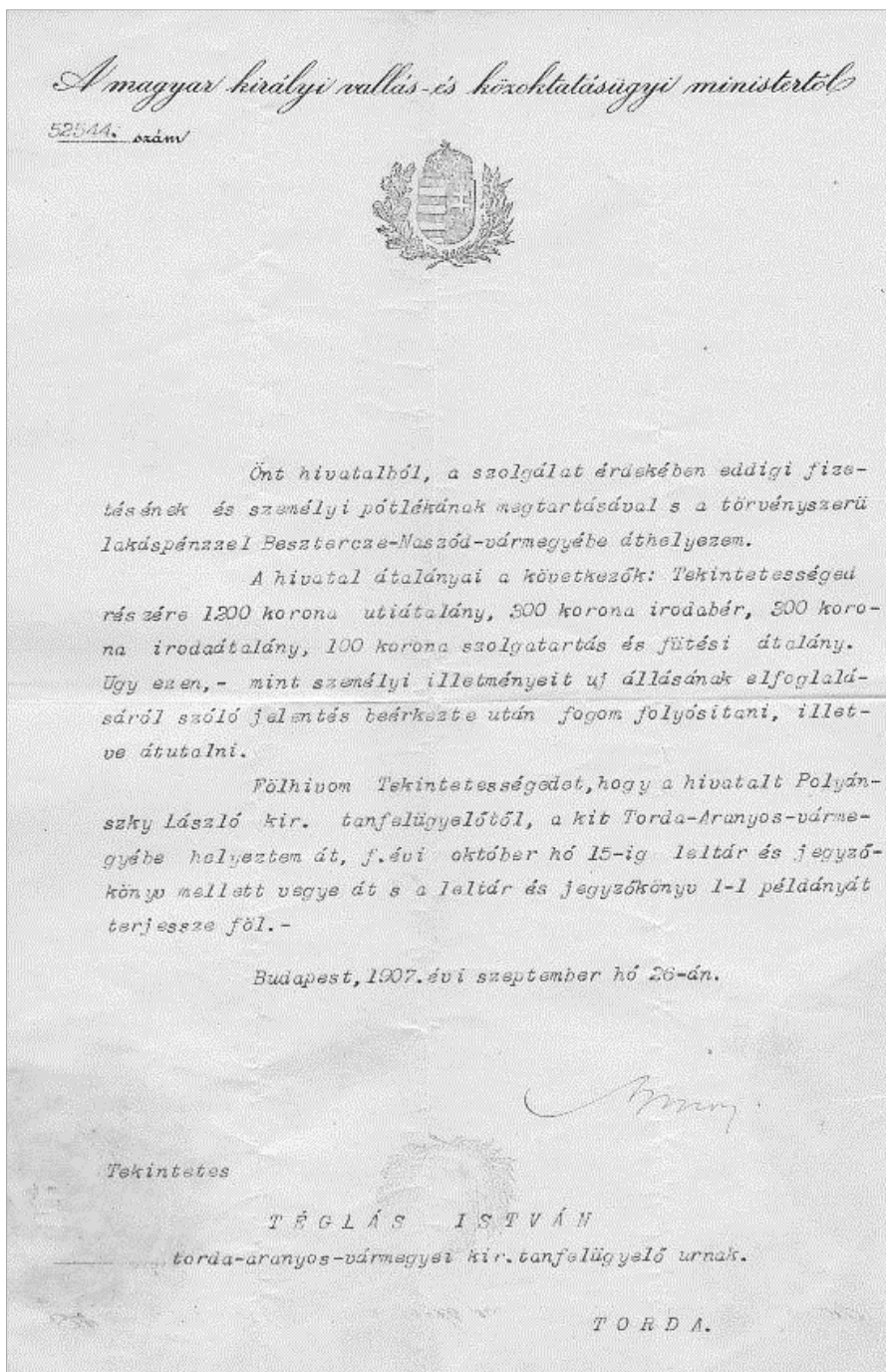
Balogh Lőrinc
László Kelemen
 tk. tanár.

1. Téglás István tanítóképezdei bizonyítványa
 (1874. augusztus 1.)

2. Teglás István Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelőjévé való kinevezése (1894. december 4.)

3. Téglás István Beszterce-Naszód vármegye tanfelügyelőjévé való áthelyezésének okirata (1907. szeptember 26.)

Felhasznált irodalom

- Antall József: Eötvös József művelődéspolitikája és a Politikai Hetilap. In: Kőte Sándor (szerk.): *Neveléstörténeti tanulmányok*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest 1970.
- Az erdélyi és magyarországi román egyházak élete és szervezete a világháború előtt. Román források alapján kiadja a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája, Lugos 1928.
- Bajusz Anna: *Iskolaszervezés és oktatás a 19. században egy néptanító szemüvegéből*. Kolozsvár 2013. A BBTE–Történelem és Filozófia Kar Magyar Történelmi Intézetében 2013-ban megvédett szakdolgozat (a kézirat a szerző tulajdonában van).
- Bajusz István (szerk.): *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések I/1–2*. Sapientia Könyvek, 42. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2005.
- Brusanowski, Paul: *Învățămintul confesional ortodox Român din Transilvania între anii 1848–1918*. Vol. I. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010.
- Gráberné Bősze Klára – Léces Károly (szerk.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51–1948/49. I. kötet*. A magyar neveléstörténet forrásai VIII. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest 1996.
- Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000, 145–160.
- Instructiune pentru învățătorii din școalele normale și capitale de Religia ortodoxă răsăriteană, de sub Inspectiunea Supremă școlară Bisericeii Ortodoxe Răsăritene din marele Principat al Ardealului*. Tipografia Diecesană, Sibiu 1862.
- Láng Lajos: A Népoktatás hazánkban 1869–1884. In: *Értekezések a Társadalmi Tudományok Köréből* VIII. (1886/7), 3–72.
- Nagy Mária: A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: *Magyar Tanító, 1901*. Iskolakultúra 17. Iskolakultúra-könyvek 9. Sorozatszerkesztő Géczy János. Pécs 2001, 11–37.
- Orbók Mór (szerk.): *Pedagógiai Zsebnaptár az 1887/88-dik tanévre*. Budapest–Pozsony 1887.
- Orosz Endre: Téglás István emlékezete (1853. szept. 23. † 1914. aug. 15). In: *Erdély* 24. (1915/7–12), 34–49.
- Orosz Endre: *Téglás István emlékezete*. Kolozsvár 1915. Különlenyomat az *Erdélyből*.
- Peres Sándor: *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest 1890.
- Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest 1996.
- Téglás István: *Dél-Erdélyi hímes tojások*. Közzéteszi Bajusz István és Demeter Éva. Előszó: Bajusz István. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2006.

Téglás István jegyzetfüzetei az Torda-Aranyos vármegyében végzett iskolalátogatásairól, 13., 23., 24., 25., 26., 27. füzet. (A kéziratok a Bajusz család tulajdonában vannak.)

* * *

István Téglás (1853–1915) is a well-known and recognised researcher in archaeology, but his work in pedagogy, which was his original profession, has received little attention so far. Using Téglás's school inspection notes and drawings from Turda-Arieş county, we will focus solely on the situation and condition of the Transylvanian denominational schools, taking into account the Hungarian educational policies and legislation of that time. In our study, we aim to contribute to the body of Hungarian history of education and minority policy at the turn of the 19th–20th centuries through microhistorical source publication, striving to provide additional qualitative knowledge.

Keywords: Téglás's school inspection notes, Hungarian history of education at the turn of the 19th–20th centuries, Transylvanian denominational schools.